

Milliy azlıqların təhsil haqlarına dair
Gaaga təvsiyələri
ve
İzahat təzkiresi

Oktâbr 1996

ISBN 90. 7598901 - 6

Office of the High Commissioner on National Minorities

Prinsessegracht 22

2514 AP The Hague

Tel: + 31 70 312 5500

Fax: +31 70 363 5910

E-mail: hcnm @ hcnm. org

Kiriş

Avropada təhlükəsizlik və emekdaşlıq təşkilâtı (ATET), 1992 senesi Helsinkide qəbul etdikən qərarlarında, konfliktlərinin ögünü mümkün olduğu qədər ən ilk dövrlərində almaq məqsədi ilə Milliy azlıqlar işləri boyunca Baş komisar məvqini təsis etdi. Bu mandatın meydanğa kətirilməsi, böyük ölçüdə, sabıq Yugoslaviyadakı vəziyyətə bir cəvab olğan idi. İşbu vəziyyət, bəzələrinin endişələrinə köre, Avropada, hususan, demokratiyaya keçəyətqən devletlərinde, təkralanmaq və 1990 senesinin noyabrində devlet və hökumət başları tərəfindən qəbul etilgen Yañı Avropa Parij Hartiyasında öz ifadəsini bulğan barışlıq və refahiyət ümütlerini boşqa çıxarmaq mümkün idi.

1993 senesi yanvar 1-de Maks van der Stul cənabları Milliy azlıqların işləri boyunca ATETnin birinci Baş komissarı sifətində kəndi vəzifələrinin icrasına kərişti. Kendisinin parlament azası, Niderlandın tış işləri naziri, Birleşken Milletlər Təşkilâtında daimiy vekil və, bunun kibi de, çox yıllar davamında insan haqları qoruyucusı sifətindəki böyük iş təcribesinə tayanıp, Maks van der Stul öz diqqatını Avropada azlıqlar ilə mərkəziy hökumət təşkilâtlarının arasında məvcut olğan bir çox anlaşmazlıqlarğa doğrulttı. Bu anlaşmazlıqlar, onun fikrinə köre, konfliktlərinin eskalatsiyasında potensial bir təhlükə taşımada ediler. «Sessiz» diplomatiya usullarını qullanaraq, MABK halihazırda kəndi faaliyyətini bir çox devletlərdə, şu cümleden, Albaniya, Hırvatistan, Estoniya, Macaristan, Qazahstan, Qırğızstan, Latviya, sabıq Yugoslaviya cümhuriyeti Makedoniya, Romaniya, Slovakiya və Ukrainada kərçəkəştirməkdədir. Onun diqqət mərkəzində, ilk evelâ, bir devlette çoqluqni və digər devlette azlıqni təşkil etdikən milliy və ya etnik gruppalar vekillərini cəlp oluğan vəziyyətlər bulunmaqda ki, böylə vəziyyətlərə devletlər hökumətlərini mənfəətləri qarışsa, meydanğa devletlərə kərginlikni və hətta konfliktni potensial mənbəsi çıqa. Qayd etməli ki, böylə kərginlik Avropanın tarixində çox şeyləni bəlgiləgen idi. MABK, milliy azlıqların cəlp oluğan vəziyyətlərinin aslını təhlil etdikən, bu məsələlərinin çəzilmesində müstaqil, bitaraf və emekdaşlıqqa hazır bir tərəf sifətində faaliyyət köstere. Bir nəzəret organı olmayıp, MABK kəndi faaliyyətində öz təhlil və təvsiyələrinə təməl olaraq bütün devletlər tərəfindən qəbul etilgen halqara normalarını qullanmaqda. Bu münəsbət ilə, ATETkə iştirakçi bütün devletlərinin qəbul etdikən, və, hususan, **Bəşəriyyət ölçüsü boyunca konfereñsiyanın Kopenqagen vəsiqasında** bəyan etilgen məcburiyyətləri hatırlatmaq mühimdir. Milliy azlıqlarğa nisbətən məcburiyyətlər təfsilâtlı bir surəttə Vəsiqanın 4-babında bəyan etilgendir. Şunu da qayd etmək mühim ki, ATETnin bütün devletləri BMTnin insan haqları sahasındaki məcburiyyətləri və, şu cümleden, azlıqların haqları ilə bağıdırlar. Bundan da ğayrı, ATET devletlərinin böyük çoqluğu Avropa Kəñəşinin normaları ilə de bağıdırlar.

Deyirlik drt yilliq intensiv alıřmalardan soñ, MABK, onıñ faaliyeti sahasına kirgen bir sıra devletlerde diqqat mevzusu olğan, muntazam surette ortağa ıqqan davalı meseleler ve mevzularını belgilegen oldı. Azlıqlar iin tahsil meselesi, hususan, azlıqınıñ tilinde tahsil ve ya bu tilniñ oqutuluvı, bu meselelerniñ arasında byk bir stnlikke malik olğan bir meseledir, zira, MABKniñ keenlerdeki beyanatına kre, «ařıkr olğan» ki, «tahsil – milliy azlıqlarınıñ zgnliginiñ qorunması ve terenleřtirilmesinde fevqulde mhim bir amildir». Bunı kzde tutaraq, 1995 senesiniñ kznde MABK Etnoslarara mnasebetler Fonduna ATETniñ faaliyeti sahasında azlıqlarınıñ tahsil haqlarınıñ ait ve izen tarzda qullanılmasına dair tevsiyeler almaq iin tanılğan halqara ekspertlerge mracaat etmege rica etkendir.

Etnoslarara mnasebetler Fondu – MABKniñ yardımına hususiy iřler eda etmek iin tesis olunğan, hkumetten tıř bir teřkilttır. O, eřit trl ait mevzular boyunca ekspertlerniñ iřtiraki ile bir sıra konsultativ mřavereler tkerdi, řu cmleden, eki mřavere – Gaagada. Ekspertlerniñ arasında řyle bir isimler bulunmaqta edi: Stratklayd niversiteti gal tili yken hocası A.G.Boyd Robertson (Bykbritaniya); Devlet řurası azası d-r Piter van Dayk (Niderland); İnsan haqları boyunca Norvej institutı direktorı d-r Asbyrn Eyde (Norvegiya); Kings-kllec halqara huquq kafedrası rehberi prof. Reyn Mllerson (Bykbritaniya); Abo Akademi niversiteti prof. Allan Rosas (Finlndiya); Roskilde niversiteti tiller ve medeniyet fakltesiniñ adynkt-professorı d-r Tove Skutnabb-Kangas (Daniya); Yanoř Pannonius niversiteti tilřnaslıq faklteti prof. Dyerd řepe (Macaristan); Kil niversiteti huquq faklteti prof. Patrik Tornberri (Bykbritaniya); Oquv programmalarınıñ iřlep ıqılması boyunca Milliy institutniñ oquv programmaları boyunca yken meslehatı Yenne van der Velde cenapları (Niderland).

Azlıqlar haqları sahasında mevcut olğan normalar insan haqları sahasına ait olğanları iin, bu mřaverelerniñ hareket noqtası – devletlerniñ btn diger insan haqlarına nisbeten mecburiyetlerine, řu cmleden, diskriminatsiyadan hrriyetke riayet etmelerine dair tahmin oldı. Ekspertler, bunıñ kibi de, btn insan haqlarınıñ, ahırki neticede, insan řahsiyetiniñ msaviylik řaraitlerinde tam ve serbest inkiřafını temin etmege vazifedar olğanlarından ıqmaqta ediler. Bundan ğayrı, grajdan cemiyetiniñ aıq ve canlı ve, bylece, btn grajdanlarını, řu cmleden, milliy azlıqlar vekillerini birleřtirmege qadir olmaq kerekligi de kzde tutuldu.

Neticede, meydanğa kelgen Milliy azlıqlarınıñ tahsil haqlarına dair Tevsiyeler nisbeten sade bir til vastası ile MABKniñ celp olunğan vaziyetlerinde adeti zre qullanılğan azlıqlarınıñ tahsil haqlarınıñ asılını aıq-aydın yapmağa yardım eteler. Bundan da ğayrı, bu normalar, qullanılmasında olarnıñ arasında baĝlılıq temin olunsın dep aıqlanĝandılar. Tevsiyeler sekiz babğa blngendirler, her biri tahsil sahasında amelde yz bergen problemlerini ktere. Tevsiyelerniñ daha da tafsiltlı aıqlanması olarğa ilve etilgen ve ait halqara normalarğa atflar bulundırĝan İzaat tezkiresinde mevcuttur.

Milliy azlıqlarınıñ tahsil haqlarına dair Gaaga tevsiyeleri

Halqara vesiqalarnıñ ruhu

1) Milliy azlıqlar vekilleriniñ kendi zgnligini qoruma haqlarınıñ tam olaraq mrge keirilmesi, yalınız, olarnıñ oquv ceryanı devamında ana tilini gerekli derecede menimsenmeleri taqdirde mmkndir. Aynı zamanda, milliy azlıqlar vekilleri devlet tilini yeterli derecede bilmek yolu ile kendi devletiniñ cemiyetine integrirlenmeleri iin mesliyet tařımaqtalar.

2) Devletler, milliy azlıqlarınıñ hayırına ola bilecek halqara vesiqalarını qullanaraq, izen bir řekilde msaviylik ve diskriminatsiyağa yol bermemek esas prinsiplerine riayet etmeliler.

3) Kzde tutmaq lzim ki, ait halqara mecburiyetler minimal bir halqara standartlarını teřkil eteler. Bu mecburiyetlerniñ sınırlandırıcı bir řekilde aıqlanması olarnıñ ruh ve maqsatlarına ters kelir edi.

Tedbirler ve resurslar

4) Devletler azlıqların təhsil sahasındaki probleminə fiili olaraq yanaşmalı. Azlıqların öz dilində təhsil almaq və ya bu dilni öyrənmək haqqını faal bir şəkildə əməlgə keçirmək üçün dövlətlər, zərur olğanda, əllərindəki vəsaitlərini istifadə edərək və xaricə, xüsusən, iqtisadi və texniki yardım və əməkdaşlığa belsənərək, məxsus tədbirlər qəbul etməlidirlər.

Dərsəndərlizatsiya və iştirak

5) Dövlətlər, əit milli azlıqları təmsil etkən təşkilətlərə azlıqların təhsiləndən bağı siyaset və proqramların işləniş çiqılması və ömürge keçirilmesində faal surətte iştirak etmələri üçün şəraitlər yaratmalı.

6) Dövlətlər, azlıqlar üçün təhsil sahasında regional və məhəlli organlara kerekli vəkəletliklər bərməlidirlər. Bəylece, dövlətlər, regional və məhəlli səviyede siyasetni şəkilleüv cəryanında azlıqların iştirakını təmin etkən olurlar.

7) Dövlətlər, məhəlli və regional səviyede təhsil sistemasında, şu cümlədən, azlıqların dilində təhsil və ya şu dilni öyrəüv sahasında, ana-babaların iştirakını və seçmək imkənini təşviq etmək üçün tədbirlər qəbul etməlidirlər.

İctimai və şəhsii müessesələr

8) Xaricə hüquqa müvafiq, milli azlıqlar vəkilləri, digərləri kibi, məhəlli qanunculığa uyğun bir şəkildə, öz şəhsii təhsil müessesələrini qurmaq və onları idarə etmək haqqına məliklər. Bu müessesələr öz tərkibində azlıq dilində oqutulğan mektepləri də bulundıra bilərlər.

9) Dövlətlər, milli azlıqlar vəkillərini, öz şəhsii oqutuv müessesələrini qurmaq və onları idarə etmək haqqına məlik olğanlarını köz ögünə alaraq, bu müessesələrin qurulmasını və idarə etilmesini rəgulirleğən qanunğa zıt əzici yüridik və məmuri tələplərdən bu haqqa səipliyinə mani olmamalı.

10) Azlıqların dilini ya da şu dilde oqutqan şəhsii təhsil müessesələri, olsun dövlət büdjetindən, olsun xaricə mənbələrdən və ya şəhsii sektordən, hiç bir məni və diskriminatsiyasız öz şəhsii sərmiyə mənbələrini aaramaq haqqına məliklər.

Azlıqlar üçün başlanğıç və orta səviyelerdəki təhsil

11) Təhsilni ilk yılları balanın inkişafı üçün hal etici bir əhəmiyyətke məliktilər. Təhsil sahasındaki araştırmalara köre, balanın ana dili mektepkəce olğan devrində və bala bağçasında – oqutuvni ideal bir vəstasıdır. Dövlətlər, öz imkənlərinə köre, ana-babaların bəyle bir seçim haqqına məlik olmaları üçün şəraitlər yaratmalı.

12) Araştırmalar şunu da köstere ki, başlanğıç mektepteki oquv proqramı, idealda, azlıq dilində oqutulmalıdır. Azlıq dilni daimiy əsasta oquv feni olaraq oqutulmalı. Rəsmii dövlət dili də oquv feni olaraq daimiy əsasta, tərcihən də – balaların etnik əsılını mədeniy və dil xüsusiyyətlərini yaxşı bilgen və əki dilni də yaxşı mənimseğən hocaların tərəfindən oqutulmalı. Bu devirni soñunda bir qəç əmeliy və ya nəzariy olmağan fen də dövlət dilində oqutulmalı. Dövlətlər, mümkün olğanı qadar, ana-babalara bəyle bir seçimge məlik olmaları üçün şəraitlər yaratmalı.

13) Orta mektepte oquv proqramının böyük bir qismi azlıq dilində oqutulmalı. Azlıq dilni oquv feni olaraq daimiy əsasta oqutulmalı. Dövlət dili də oquv feni olaraq daimiy əsasta, tərcihən – balaların etnik əsılların mədeniy və dil xüsusiyyətlərini bilgen və əki dilni də yaxşı mənimseğən hocaların tərəfindən oqutulmalı. Dövlət dilində oqutulğan fənlərin sayı bu devir devamında yavaş-yavaş artmalı. Araştırmalara köre, bu artuv nə qadar yavaş olsa, bala üçün o qadar da əlverişlidir.

14) Azlıq dilində başlanğıç və orta səviyede təhsilni təmin etiləsi, böyük ölçüde, bütün fənlər boyunca hazırlıq ana dilində körgən hocaların məvcutluğına bağıdır. Bundan dolayı, əit hazırlıq körmələrinə və bəyle hazırlığa irişilmesine yardımçı olmaq üçün yətəri

müsait şəraitlərinin yaradılmasınınin zarureti devletlərinin azlıqlar tilinde təhsil və ya bu tilni öyrənmək üçün kerekli imkânlar təmin etmələri mecburiyetinden kəlip çıqmaqdadır.

Azlıqlarının professional oquv yurtlarında oqutılması

15) Professional oqutuv ceryanında ayrı bir fənlər, işbu milliy azlıqının vekilləri bu fənlərə nisbətən istək və ihtiyac bildirsə və bu ihtiyac isteklilərinin sayısı ilə əsaslandırılarsa, azlıqlarının tilinde oqutulmalıdır.

16) Oqutuv ana tilinde alınmış barılmış professional oquv yurtlarınınin oquv programmaları öylə bir garantiyanən tertip etilməli ki, tələbələr, programlarını tamamlaşanlarınən, alğan zənəatları boyunca həm ana, həm devlet tilinde çalışmış olsunlar.

Azlıqlar üçün ali təhsil

17) Milliy azlıqlar vekilləri, ihtiyacını bildirilgən və bu ihtiyac isteklilərinin sayısı ilə əsaslandırılmış bir təqdirdə, ana tilinde ali təhsilə irişmək imkânlarına malik olmalılar. Azlıqının tilinde ali təhsilinin irişilir yapılması təhsil sistemasininin mevcut strukturalarında kerekli şəraitlərinin yaradılmasınınin de mümkündür, yalnız, bir şərt ilə ki, bu şəraitlər işbu azlıq vekillərinin ihtiyaclarını yətərli dərəcədə qanaətləndirsin. Milliy azlıqlar vekilləri kəndi şəxsiy ali təhsil müəssesələrini qurmaq üçün kəndi yol və vastalarını da aray bilələr.

18) Eger milliy azlıq uzaq olmağın keçmişdə kəndi ali oquv yurtlarına malik olğın və olarını idarə etkən olsa, bu əmil kələcəktdəki təminat modəllərinin belgilenməsində közdə tutulmalıdır.

Oquv programlarınınin işlənilmiş çıqılması

19) Halqara vəsiqələrinin mənəviyyətlərə təhsildə azlıqlarının tarixi, mənəviyyəti və ənənələrini aydınlatılmasına ayırğın əhəmiyyətindən dolayı, devlet oqutuv idarələri mezkür milliy azlıqlarının tarixi, mənəviyyəti və ənənələrini oqutılmasını ümumi mecburiy oquv programlarına kirsətilməsini garantiya altına almalılar. Mezkür devletninin territoriyasında yaşağın milliy azlıqlarının tillərinin öyrənməsinə çoxluq vekillərinin rəğbətəndirilməsi, devletdə sabırlılıq və mənəviyyətlər çeşitliliğinininin pekitilməsinə yardım olur.

20) Azlıqlarının vekilləri üçün oquv programlarınınin mündericesi bu azlıqlarını təmsil etkən teşkilatlarınınin faal iştiraki ilə işlənilmiş çıqılmalıdır.

21) Devletlər, milliy azlıqlar üçün oquv programlarınınin işlənilmiş çıqılması və attestatsiyası üçün mərkəzlər qurulmasına qoltutmalılar. Bu mərkəzlər, oquv programlarınınin işlənilmiş çıqılmasınınin alâqalı məqsətlərə irişilməsinə yətərli dərəcədə yardımçı olmaq şərti ilə, mevcut olğın müəssesələr ilə de bağı olmaları mümkündür.

Milliy azlıqlarının təhsil haqlarına dair Gaaga təvsiyələrinə İzaat təzkiresi

Kiriş

İnsan haqları ümumi bəyannəməsi (1948), təhsilni insannın haqqı olaraq ilân etkən birinci halqara vəsiqa olup, yağı bir devir açqın edidi.

Bəyannəmənin 26-maddəsində başlanğıç təhsilnin mecburiy olğın közdə tutulmaqdadır. Bu maddə devletlərinin tehniy və professional təhsilni hər kəs tərəfindən irişiləcək, ali təhsilni isə – nəticələr əsasında irişiləcək yaptırmaalarını mecbur ete. Aynı zamanda, o, təhsilnin məqsədininin insan şəxsiyyətini tam inkişafından və insan haqları ilə təməl hürriyyətlərə nisbətən hürmətinin qüvətəndirilməsindən ibarət olğınını açıqlay. Aynı şu 26-maddədə təhsil, millətlər, ırq təməlləri çeşit türlü olğın və çeşit diniy itiqadlara mənsup olğın insan gruppalarının arasında anlaşış, sabırlılıq və dostluqınınin dəstəklənməsinə və barışığınin qorunmasına hissə qoşacağı haqqında ayılmaqdadır. Bunun kibi de, bu maddə ana-babalarının, kəndi balalarının

alacaq təhsillərinə dair imtiyazlı seçüv haqqına malik olğanlarını qayd etməkdədir. 26-maddədəki nizamlar, daha böyük bir qüvvə ilə, anlaşma hüququ kontekstində, və daha da təfəsilətlı – İqtisadiy, sotsial və medeniyyət haqlarına dair Halqara Paktının 13-maddəsində təkrarlanalar. 26-maddə, daha sonra meydana gələn və içlərində təhsil haqqı, olsun bütünləy, olsun ayrıca azlıqlar üçün təsdiqlənən və daha da etraflı işlənən halqara vəsiqələrinin açıq və geniş qavramlı xarakterini belgiləyir.

Grajdan və siyasi haqlarına dair halqara paktının 27-maddəsi.

Bala haqları konvensiyasının 30-maddəsi.

Yuxarıda anıq keçilən maddələr azlıqlarının, kendi qruplarının digər azalarından birlikdə, ana tilini qullanmaq haqlarını garantirleylər. Aşağıdakı maddələr isə, kendi tərəfindən, milli azlıqlar vəkəllərinin öz tilini öyrənmək və ya bu tildə təhsil körmək imkânını garantirleylər:

Təhsil sahəsindəki diskriminasiyaya qarşı küreşə dair YuNESKO Konvensiyasının 5-maddəsi;

ATEMnin Beşeriyət ölçüsü boyunca konferensiyasının Kopenhagen müşavəresi vəsiqəsinin 34-paragrafı;

Milliy və ya etnik, diniy və lisaney azlıqlarına mensup olğan şahıslarının haqlarına dair BMT beyannaməsinin 4-maddəsi;

Milliy azlıqlarının qorunmasına dair Çerçivə konvensiyasının 14-maddəsi.

Bütün bu vəsiqələr, çeşitli dərəcədə, azlıqlarının, kendi kollektiv özgünlüğünü ana tilləri vastası ilə dəstəkləmək haqqını ilân etələr. Bu haq əməlgə, ilk evelâ, təhsil yolu ilə keçirilə. Faqat, aynı şu vəsiqələr, azlıqlarının kendi kollektiv özgünlüğünü kendi tilləri vastası ilə dəstəkləmək haqlarının olarının daha da geniş grajdan cəmiyyətinə integratsiyaları və bu cəmiyyətdə iştirak etmək məsuliyyətləri ilə müvazənədə olmaq kerekliyini qayd etələr. Böylə integratsiya bu cəmiyyət haqqında kerekli bilgigə sahib olmaqı və kerekli dərəcədə dövlət til(ler)ini bilməkni talap etməkdədir. Sabırlılıq və plüralizminin teşviqi də bu cəryannın mühim bir qismidir.

Azlıqlar tilində təhsil və ya şu tilni öyrənmək haqqındaki insan haqları boyunca halqara vəsiqələr biraz mübhəm və ümumi olup qalmaqtalar. Olar, irişmək imkânının dərəcəsini anımaylar, ana tilinin öyrənmək səviyələrindən hangisi və nasıl vastalar ilə azlıqlar üçün irişilir yapılacağını qayd etip keçməyər. Azlıqların tilini öyrənmək və ya bu tildə təhsil almaq üçün «kerekli imkânlar» kibi qavramlar, **Milliy azlıqlarının qorunmasına dair Çerçivə konvensiyasının 14-maddəsində** qayd olunğanı kibi, digər amillərinin işığında baqıp çıqılmalılar. Olar öz içinə, aynı şu Konvensiyanın 5-maddəsində qayd edilgeni kibi, tilnin və medeniyyətinin saqlanılması, dəstəklənmesi və inkişafına xidmət etkən müsait şəraitlərinin yaratılmasınınin zaruretini, və ya, **ATEMnin Beşeriyət ölçüsü konferensiyası Kopenhagen müşavəresi vəsiqəsinin 34-paragrafında** aytıp keçilgeni kibi, milli azlıqlarının etnik, medeniyyət, lisaney və diniy özgünlüklərinin qorunması üçün zarur tədbirləri qəbul etmək talabını alalar.

Dövlətlərin irişmə səviyəsini təmin etüvdə nə dərəcə iqtidarlı olğanlarına baqmadan, irişmə imkânınınin səviyyəsi sərbəst surətdə təyin etilməməli. Dövlətlər milli azlıqlarının ihtiyaclarını yətərli bir tarzda və bu cəmaatlarınin kendiləri tərəfindən izçenlik ilə ifadə və aşikâr etkənleri kibi baqıp çıqmalılar.

Kendi tərəfindən, milli azlıqlar öz talaplarının aqılana olacağını garantirlemelilər. Olar, müsəlis bir tarzda, kendi sayıları, hər bir region (və ya regionlarda) demografik sıxlıqları, və bu müəssesələrinin zamandaki uzaq ömürlü olmaq qabiliyyətləri kibi haqlı amilləri hesabqa almalılar.

Halqara vəsiqələrinin ruhu

Azlıqlar haqlarınınin tarifləmə usulı halqara normativ vəsiqələrdə bir qaç yıl içində belli bir dənişmələrə oğradı. «... azlıqlarına mensup olğan şahıslarının ... haqları red etilməz» kibi, belgisizlik dərəcəsi qullanaraq yazılğan və **Grajdan və siyasi haqlarına dair Halqara Paktta** (1966) yer alğan tariflər daha da pozitiv, təsirçən bir yanaşuvğa yer bərdilər. Buña misəlni **ATEMnin Beşeriyət ölçüsü boyunca konferensiyası Kopenhagen müşavəresininin vəsiqəsində** (1990) bulmaq mümkün: « ... dövlətlər milli azlıqlarının etnik, medeniyyət, lisaney və

diniy özgünlüğünü qoruycaqlar...». Yanaşuvdaki bu progressiv deñişme köstere ki, vesiqalarının sınırlayıcı ve ya sadeleştirici interpretatsiyası onların tarif etilgen ruhuna uyğun kelmemektir. Üsteliknen, irişme imkânının seviyesi BMT Nizamnamesinin 1-maddesinde ve **İnsan haqları umumiy beyannamesinin** 2-maddesinde yazılğan ve halqara vesiqalarının ekseriyetinde tekrarlanğan müsaviylik ve diskriminatsiyağa yol bermemek kibi esas prinsiplerge köre tayin etilmelidir. Her bir devletniñ spetsifik şaraitleri de diqqatqa alınmalıdır.

Tedbirler ve resurslar

ATET devletlerine azlıqlar haqları meselesine tesirçen tarzda yanaşmaq tevsiye etile, yani **Kopengagen vesiqasının** 31-maddesinin ruhunda ki, bu Vesiqa, milliy azlıqlar azalarının tam müsaviyliğini temin etmek için devletlerni hususiy tedbirler qabul etmege teşviq etmektedir. Aynı şu manada, **Kopengagen vesiqasının** 33-maddesi devletlerden onların terrioriyalarında yaşağan milliy azlıqların etnik, medeniy, lisaniy ve diniy özgünlüğünü qorumalarını ve bu özgünlükniñ saqlanılması için şaraitler yaratmalarını talap etmekte.

Bazı hallarda, ATET devletleri, milliy azlıqların hayırına tahsil siyaseti ve programmanı ömürge keçirmek imkânlarına qanuniy olaraq mania olacaq ciddi bütjet sınırlamalara rastkeleler. Bazı haqlar derhal amelge keçirilecek olsalar da, devletler, maksimal surette ellerindeki çareleri, şu cümleden, **İqtisadiy, içtimaiy ve medeniy haqlara dair halqara paktın** 2-maddesinin ruhundaki halqara yardım ve emekdaşlıqı kullanarak, azlıqların kendi tilinde tahsil almaq ve ya bu tilni öğrenmek haqqını tam şekilde ömürge keçirilmesine izçenliknen irişmege intilmalılar.

Detsentralizatsiya ve iştirak

Milliy azlıqların qorunmasına dair Çerçive konvetsiyasının 15-maddesi, **ATEMniñ Beşeriyet ölçüsü boyunca konferentsiyası Kopengagen müşaveresi vesiqasının** 30-paragrafı, **Milliy ve ya etnik, diniy ve lisaniy azlıqlara mensup olğan şahısların haqlarına dair BMT beyannamesinin** 3-maddesi, qararların qabul etiluv ceryanında, hususan, baqıp çiqılğan meseleler azlıqlara doğrudan-doğru tesir etken hallarda, milliy azlıqların iştirakiniñ zarurlığını qayd etmekte. Qararların qabul etuv ceryanında faal iştirak etuv, hususan, şu qararlar azlıqlara tesir etkende, demokratik ceryanın mühim bir komponenti sayılmaqdadır. Ana-babaların mahalliy ve regional seviyede aktiv celp etilmesi, oquv ceryanında (şu cümleden, azlıqlara alâqası olğan oquv programmaların işlep çiqılmasında) milliy azlıqların temsil etken müesseselerin semereli iştiraki kibi, devletlernin tarafından **Kopengagen vesiqasının** 35-paragrafının ruhunda teşviq etilmelidir. Bu paragraf, devlet işlerinde, şu cümleden, azlıqların qorunması problemlerinde ve onların özgünlüğiniñ teşviq etilmesinde, milliy azlıqlar azalarının semereli iştirakiniñ mühimliğini qayd etmekte.

İçtimaiy ve şahsiy müesseseler

Grajdan ve siyasiy haqlara dair halqara paktın 27-maddesinde, azlıqların, kendi gruppasınıñ azaları ile birlikte, kendi tillerini qullanmaq haqqına malik olğanları haqqında söz yürütile. **İqtisadiy, içtimaiy ve medeniy haqlara dair halqara paktın** 13-maddesi ana-babaların kendi balaları için hakimiyet organlarınıñ tesis etken mektepleriniñ tışında mekteplerni saylamaq haqqını garantirley. O, bunıñ kibi de, ayrı şahıs ve ya teşkilâtın, devlet tarafından belgilengen minimal standartlara uyğanları taqdirde, alternativ tahsil müesseselerini meydanğa ketirmek ve olarnı idare etmek haqqını garantirley. Milliy azlıqların qorunmasına dair **Çerçive konvetsiyasının** 13-maddesinde azlıqların kendi şahsiy tahsil müesseselerini meydanğa ketirmek ve olarnı idare etmek haqları haqqında ayıla. Devletler bu müesseselerni finansirlemege mecbur degiller. **Kopengagen vesiqasının** 32-paragrafı bu müesseselerni finansirmek mecburiyetlerini devletlernin üzerine yüklemey, lâkin bu müesseselernin «milliy qanuncılıqqa uyğun olaraq devlet destegini aray bilmelerini» qayd etip keçer.

Milliy azlıqların kendi müesseselerini meydanğa ketirmek ve olarnı idare etmek haqqı halqara huquqta yahşı etip esaslandırılğan ve o, olğanı kibi tanılmalıdır. Devlet, memuriy bir

şekilde ve kendi qanuncılığına uyğun olaraq, bu ceryanı nezaret etmek haqqına malik olsa da, o, milliy azlıqlar için kendi tahsil müesseselerini meydana ketirmekni ameliy olaraq imkânsız yapa bilecek esassız memuriy talapların qoyulması ile bu haqqa sahiplikke mani olmamalıdır. Devletler, formal olaraq, bu şahsiy müesseselerni finansirlemege mecbur olmasalar da, bu müesseselerge kendi devletinde ve halqara menbalardan sermiya aramağa mani olmamalıdır.

Azlıqların başlanğıç ve orta seviyedeki tahsili

Azlıqlar tilindeki tahsilge alâqası olğan halqara vesiqalar, azlıqların, yalnız, ana tili vastası ile kendi özgünlüğünü desteklemek haqqına degil de, devlet tilini öğrenilmesi vastasınen daha da geniş milliy cemiyetke integrirlenmek ve onıñ hayatında iştirak etmek haqqına malik olağanlarını ilân eteler.

Yuqarıda ayılğanlardan çiqaraq, ATET devletlerindeki milliy azlıqların çoq tillilikke irişilmesine, milliy azlıqların qorunması ve oların integratsiyasına alâqası olğan halqara vesiqaların maqsatlarına muvafiq olmanın eñ semereli yolu olaraq baqıla bilir.

Başlanğıç ve orta tahsilge dair tevsiyeler, azlıqın tilinde tahsil almaq ve ya şu tilni öğretmek siyasetini inkişafında ve ait programmaların amelge keçirilmesinde bir qılavuz hizmetini eda etmege yaratılğandır. Böyle yanaşuv tahsil sahasındaki araştırmaların esasında teklif etile ve ait halqara normaların ameliy interpretatsiyası rolünü oynay.

İşbu yanaşuvnıñ semereliliği bir sıra amillerge bağıdır. Birincisi, mezkür yanaşuvnıñ milliy azlıqın daha zayıf olğan ana tilini oquv vastası sıfatında qullanaraq quvetlendirgeniniñ derecesidir.

Diger amil – bütün ceryanğa eki tilni yahşı bilgen hocaların celp etilüviniñ derecesidir. Bundan da ğayrı, 12-yıllıq tahsil devamında hem azlıqın, hem devlet tilleriniñ ayrı bir fen olaraq oqutılğanınıñ derecesini, ve, nihayet, bala tahsiliniñ çeşit devirlerinde her eki tilniñ ne derece eñ elverişli tarzda oqutuv vastası sıfatında qullanılğanını da közde tutmaq kerektir.

İşbu yanaşuv, azlıqın daha zayıf tilini inkişafı için ait mühitni yaratmaq ıntuluvlarını ifade ete. O, azlıq tilini öğretmekni ve, hatta, azlıqın tilinde minimal tahsilniñ amelge keçirilmesiniñ maqsatlarını yalnız tek bir devlet tilinde oqutuvğa evelce keçmekni yengilleştirilmesinde körgen diger yanaşuvlardan keskin bir şekilde ayrılıp turmaqdadır. Daldırma tipindeki yanaşuvlar, – oquv kursu yalnız devlet tilinde oqutılğan ve azlıqlar vekilleri balaları bütünley çoqluqın balaları ile bir sınıfqa integrirlengen hallarda, – halqara standartlarğa uymamaqtalar. Bu hal, tahsilniñ bütün ceryanı devamında oqutuv yalnız azlıq vekilleriniñ ana tilinde yapılğan, çoqluq tili ise ya umumen öğretilmegen, ya da minimal derecede öğretilgen mekteplerge nisbeten de aittir.

Azlıqlar için professional oquv yurtlarında tahsil

Azlıqların **Kopengagen vesiqası**nıñ 34-paragrafında qayd etilgen kendi tilini öğrenmek ve ya kendi tilinde tahsil körmek haqqı, ayrı bir fenler boyunca professional tahsil almaq haqqını bildirmelidir. ATET devletleri, müsaviylik ve diskriminatsiyasızlıq ruhunda, ait ıntuluv körüngen ve isteklilerniñ sayısınen esaslandırılğan yerlerde böyle tahsilge irişmek imkânını temin etmeliler.

Diger taraftan, devletniñ kendi iqtisadiy ve tahsil siyasetini planlaşdırmaq ve nezaret etmek iqtidarı sınırlı olmamalı. Professional oquv yurtlarını bitirgen azlıqlar vekilleri için zenaat boyunca devlet tilinde çalışmaq imkânı bir imtiyaz olur. Bu hal olarğa hem işbu azlıqın yaşağan regionında, hem de devletniñ bütün diger yerlerinde çalışmaq imkânını berecektir. Mal, hizmetler ve emekniñ serbest aqımını közde tutqan bazar iqtisadiyatına keçüv devrinde, böyle sınırlama devlet için işnen teminlev ve umumiy iqtisadiy inkişaf etüv imkânlarını desteklenmesini mürekkepleştire bilir. Demek, milliy azlıqlar için ana tilinde professional tahsil talebelerge devlet til(ler)inde ait tahsil almalarını ve ya devlet til(ler)ini öğrenmelerini de garantirlemelidir.

Azlıqların aliy tahsili

Ögdeki misalde olğanı kibi, ana tilini öğrenmek ve ya ana tilinde tahsil almaq haqqı, **Kopengagen vesiqa**sının 34-paragrafında yazılğanına muvafıq, milliy azlıqlar için ana tilinde aliy tahsil almaq haqqını közde tutması mümkündür. Bu halda, cemiyetnin ihtiyacları ve isteklilerini yeterli sayısı kibi, müsaviy irişüv imkânı ve diskriminatsiyağa yol bermemek prinsipleri de diqqatqa alınmalıdır. Devlet tarafından finansirlev olmasa da, azlıqların kendi aliy tahsil müesseselerini meydana getirmek serbest haqları sınırlanmamalı. **Kopengagen vesiqa**sının 33 paragrafı devletnin azlıqın özgünlüğünü, yalnız, qorunması sahasında degil, onun teşviqinde de mühim rolünü kayd etmektedir. Yuqarıda ayılğanından çiqaraq, devletler azlıqın tilinde, – buña ihtiyac bildirilgen ve azlıqın sayısına esaslandırılğan yerlerde, – aliy tahsilni irişilir yapılmasını imkânlarını baqıp çiqmalılar. Böyle köntekste, ana tilinde aliy tahsil, yalnız, hocaların hazırlanması ile sınırlanmamalı.

Yuqarıdakilerin belgilenmesinden soñra, devletlerin, hususan, bazar iqtisadiyatına keçüv devrinde qarşılaşqan bütjet sınırlamalarını diqqatqa almaq zarurdır. Azlıqlar tilinde aliy tahsilni temini – parallel strukturaların meydana getirilmesini sinonimi degildir. Üsteliknen, parallel tahsil müesseselerini quvetlendirilmesi azlıqın çoqluqtan ayırılmasına sebep ola bilir. **İnsan haqları umumiy beyannamesini** 26-maddesi tahsilni maqsadını milletler, ırq tamırları çeşitli ve diniy inançları farklı olğan insanlar grupları arasında añlayış, sabırlılıq ve dostluqqa hizmet etmek olğanını kayd ete. Çoqluq ve azlıqın intellektual ve medeniy inkişafı ayrı-ayrı degil de, ancaq böyle ruhta ve integratsiyanın zarureti añlayışı ile yüz bermelidir.

Oquv programmaların işlep çiqılması

Ekinci Cihan cenki bitkeninden berli halqara vesiqların hep artqan sayısı tahsilni maqsatlarına hep artıp turğan bir ehemmiyet ayırmaqtadır. Bu vesiqlarğa köre, tahsil yalnız akademik ve ya tehnikiy hazırlıqqa degil, sabırlılıq, plüralizm, ğayırırqçılıq ve, bunı kibi de, halqara ve cemaatlara uyğunluqqa intiluv kibi degerliklerini aşlanması için zarurdır. Böyle talaplar, kendi terkiibinde milliy azlıqları bulundurğan devletlerin üzerine, açıq-açıqtan, ayrıca bir mesüliyet yükleyler. Bu devletlerde gruplara/etnoslara birlikte yaşamaq meselesi – oların içeriki stabilligi için de mühim bir amildir. Böyle birlikteki yaşav ve muhabbetlik – regiondaki barışq ve tehlikesizlikni saqlanmasını da mühim bir amildir. **Milliy ve ya etnik, diniy ve lisaniy azlıqlarğa mensup olğan şahısların haqlarına dair BMT beyannamesini** 4-maddesi devletlerge oların terriyasında yaşağan azlıqların tarihi, aneleri, tili ve medeniyetlerini bilinmesini teşviq etmelerini emir etmektedir. Milliy azlıqların qorunmasına dair **Çerçive konvetsiyasını** 12-maddesi, devletlerge, «kendi milliy azlıqların medeniyeti, tarihi, tili ve dinini bilinmesini teşviq etmekni» emir etmektedir.

ATEMniñ Beşeriyet ölçüsü boyunca Konferentsiyası Kopengagen müşaveresi vesiqasının 34-paragrafında söz devlet mektep programmalarında «milliy azlıqların tarihi ve medeniyetini diqqatqa alınması» için şartların zarurlığı üzerinde ketmektedir. Bu talaplar, mektep programması çerçivesinde devletler üzerine oların sınırları içinde yaşağan milliy azlıqların tarih ve anelerini oqutılması için imkân yaratmaq mecburiyetini yüklemekteler. Devlet hakimiyetleri buña bir taraflı şekilde, ait azlıqların iştirakine nisbeten gerekli qayğı köstermeden de irişe bileler. Böyle yanaşuv tevsiye etilmey ve hatta zararlı ola bilir.

Milliy azlıqların qorunmasına dair **Çerçive konvetsiyasını** 15-maddesi, **ATEMniñ Beşeriyet ölçüsü boyunca Konferentsiyası Kopengagen müşaveresi vesiqa**sının 30-paragrafı ve **Milliy ve ya etnik, diniy ve lisaniy azlıqlarğa mensup olğan şahısların haqlarına dair BMT beyannamesini** 3-maddesi, qararların qabul etilmesi ceryanında milliy azlıqların iştirakini zarurlığını kayd etmekte, hususan, baqılğan meseleler bu azlıqlarğa doğrudan-doğru tesir etken hallarda.

Azlıqların tillerinde oqutuv programmaların işlep çiqılması boyunca merkezlerin meydana getirilmesi bu eki taraflı ceryanın devam ettirilmesine yardımcı olur ve onun keyfiyeti ile professionalizmini teminler.

Yekunleyici qaydlar

Azlıqların tahsil aluv haqları problemi – ATETke iştirakçi bir qaç devlette hassas bir mesele olup qalmaqtadır. Aynı zamanda oqutuv ceryanı vastasinen iştirak etken devletlernin sınırları içinde çeşit cemaatlar arasında özara hürmet ve añlayışını semereli bir şekilde desteklemek ve pekitmek mümkündür.

Tevsiyeler seriyasınıñ işlep çıqılması, bu meselenin bugündeki nazik karakterinden ve insan haqları boyunca türlü halqara vesiqalarda bulunğan normaların biraz mübhem ve umumiy olğanından dolayı, azlıqların tahsil aluv haqları meseleleriniñ daha eyi añlaşılmasına ve olarğa nisbeten daha eyi yanaşuvğa bir hisse qoşa bilir. Gaaga tevsiyeleri yeterli derecede mükemmel degiller. Olar, devletlerge azlıqlar için tahsil meseleleri boyunca siyasetnin işlep çıqılması ceryanında yardım ete bilecek bir umumiy temel olaraq qullanılmaq için teklif etileler.